

УДК 821.161.2-1

Шарагіна О. В.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ТИШІ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

У статті розглянуто поетичні твори Василя Симоненка зі збірок «Тиша і грім», «Земне тяжіння», «Ти знаєш, що ти людина». Здійснено спробу з'ясувати реалізацію естетичної концепції феномену «тихої лірики» у віршах митця через комунікативні конструкції, «Я – внутрішнє», «Я – зовнішнє», «Я – всеохопне». Проаналізовано звернення поета до явищ natural silence – тиші та homo silence – мовчання як до засобів вираження власної естетичної позиції за допомогою різноманітних тропів і стилістичних фігур.

Ключові слова: «тиха лірика», natural silence, homo silence, «Я – внутрішнє», «Я – зовнішнє», «Я – всеохопне».

В статье рассмотрены поэтические произведения Василия Симоненко из сборников, «Тишина и гром», «Земное притяжение», «Ты знаешь, что ты человек». Предпринята попытка выяснить реализацию эстетической концепции феномена «тихой лирики» в стихах творца через коммуникативные конструкции «Я – внутреннее», «Я – внешнее», «Я – комплексное». Проанализировано обращение поэта к явлениям natural silence – тишины и homo silence – молчания как к средствам выражения собственной эстетической позиции с помощью разнообразных тропов и стилистических фигур.

Ключевые слова: «тихая лирика», natural silence, homo silence, «Я – внутреннее», «Я – внешнее», «Я – комплексное».

In the article considered the poetry of Vasyl Symonenko of the collections «Silence and thunder», «Earth's gravity», «You know that you are human». An attempt to ascertain the implementation of the aesthetic conception of the phenomenon «silent poetry», in the verses of the artist through communication concepts, «I – internal», «I – external», «I – comprehensive». Analyzed the attitude of the poet to the phenomena of the natural silence and homo silence as a means of expressing their own aesthetic position through various tropes and stylistic devices.

Keywords: «silent poetry», natural silence, homo silence, «I – internal», «I – external», «I – comprehensive».

Літературний процес початку шістдесятих років позначений великим творчим підйомом серед митців, які були лідерами культурного процесу. Голос українських шістдесятників, що прорвав кількадесятилітнє мовчання суспільства, відзначався розкішною поліфонією ідей, помислів та прагнень. Панівний метод того часу – соцреалізм – не міг повною мірою віддзеркалити нове світовідчуття інтелігенції. Це підштовхувало поетів «хрущовської відлиги» покладати особливі надії на естетику слова у намаганнях змодифікувати прагнення доби, що стало рушійною силою новаторських шукань. Дослідниця літературного доробку шістдесятництва Л. Тарнашинська стверджує: «У рефлексивно-діалогічному зовнішньо-внутрішньому комунікативному полі кожен репрезентант українського шістдесятництва має свій індивідуальний голос <... >, що, зрештою, і визначає стилістику художніх творів» [9, с. 101]. Серед гучних гасел народжувалося неголосне, нетрибунне слово, часом немовби герметично закрите, зрозуміле лише втаємниченим душам. Воно вимагало глибокого розуміння та декодування імпліцитного підтексту. Іntenціональне значення тиші та мовчання в літературі посилилося передусім у творчості дисидентів. Особливо вагомим воно стає на початку сімдесятих, зокрема його засаднича роль у такому явищі, як «тиха лірика» не викликає сумніву. Утім, відомий український літературознавець В. Моренець небезпідставно ототожнює поняття «традиційної» і «тихої» поезії [3, с. 153].

Точочасні митці перебували у складній ситуації, адже, з одного боку, вони зазнавали впливу та тиску партійної влади, яка ззовні нав'язувала ярлик праведності, а з іншого – були обмежені власним «Я». Дехто не зміг витримати цього внутрішнього конфлікту самоідентифікації й ламався під тиском морально-етичних суперечностей, інші ж вистояли, оскільки здатні були захищати свої аксіологічні пріоритети, розбудовувати власний творчий простір. Серед останніх особливо помітним був молодий і талановитий поет Василь Симоненко, який за свій недовготривалий життєвий та творчий шлях зробив вагомий внесок у скарбницю української поезії. Літературознавець С. Крижанівський, характеризуючи першу збірку поезій митця, влучно зауважив: «Як грім народжується з тиші, так з глибини нашої землі, з надр нашого народу вибруньковується нова поетична індивідуальність...» [4, с. 542]. У творчій палітрі В. Симоненка варіації власного поетичного голосу досить широкі: від пафосного до молитовного, від конкретно-поверхового до імпліцитно-медитативного, причому тиша та мовчання стають одними з найважливіших елементів його творчого самовираження.

Мега статті полягає в аналізі поетичного доробку українського поета-шістдесятника Василя Симоненка та виявленні реалізації естетичної концепції феномену «тихої лірики» через комунікативні конструкції «Я – внутрішнє», «Я – зовнішнє», «Я – всеохопне» у явищах *naturalis silentio* – природної тиші та *homo silentio* – людського мовчання, що лягли в основу образної системи ліричних творів митця. Підґрунтям для дослідження слугували літературно-критичні праці І. Дзюби, Н. Зборовської, Ю. Коваліва, С. Крижанівського, В. Моренця, І. Світличного, Є. Сверстюка, Л. Тарнашинської.

Читаючи вірші одного з зачинателів когорти шістдесятників В. Симоненка, неодмінно звертаєш увагу на легкість та невимушеність його слова. Черпаючи натхнення в природі, поет уміло виходив на образне поле, що відкривало широку панораму питань соціального, морального та естетичного спрямування. Уникання лементаций і гамірливого багатослів'я надавало йому духовного спокою, внутрішньої патетичності, шляхетної емоційності. Важко не погодитися зі словами літературознавця І. Дзюби, що саме в такому настрої «Поет не проповідує іншим, а мовить до свого сумління» [2, с. 34]. В. Симоненко прагнув віднайти власну авторську манеру, яка була б за межами «мови партій». Він пропонував свою, відмінну від офіційної, версію літературного «дихання», що було органічним для «тихої лірики». До певної міри автор актуалізував ідею «цілого чоловіка» (М. Вороний), назвавши першу славнозвісну збірку поезій бінарною формулою всеохопності «Тиша і грім». Варто підкреслити, що на перше місце він ставить тишу. Це й не дивно, бо навіть у житті, як пригадає літературний критик Є. Сверстюк, «з ним не можна було сперечатися – він не висловлював квапливих напівдумок, він про все подумав і там, де інші багато й неясно балакають, – мовчав. Уся наша втіха, що цей його стиль відбився в тому, що він залишив нам» [5, с. 444–445]. Часто явище тиші, яке приваблювало глибокого поета у суєтливому повсякденні, у творчості митця переходило в мовчання, німоту, спокій, у яких була сконцентрована характерна для нього зосередженість, необхідна ланка сполучення об'єктивної та художньої реальності. Поступово поет відмовився від тем «рідного краю», «страждання в холодній чужині», «козацької слави», і тим самим перейшовши певну межу онтологічного рівня, здійснив естетичний поворот до вічних проблем мови, слова, мистецтва. Еволюція стилю В. Симоненка доводить, що поет відходив від зображення конкретної людини з реального життя, а тим паче абстрактного будівника комунізму, натомість намагався акцентувати увагу на відтворенні особистості ліричного героя в його унікальному сугестивному бутті.

Явище безголосся не марковане у творчості В. Симоненка танатологічно. Воно трапляється в різних варіаціях: як у природі, так і в пізнанні світу, набуванні особистісного досвіду. Прийом актуалізації тиші та мовчання підсилюють емоційне ставлення автора до написаного тексту, спонукають і надають змогу реципієнту максимально наблизитися до задуманого письменником.

У контексті нашого дослідження феномен безгоміння можна поділити на три тематичні групи, кожна з яких має свої особливості, а саме:

- 1) Тиша – *naturalis silentio*;
- 2) Мовчання – *homo silentio*;
- 3) Німота – абстракція.

Оскільки, на нашу думку, більш обширним у поезії є поняття природної тиші, то аналіз розпочнемо з першої тематичної групи. Голос природи, який промовляє тишею, охоплює особливий комунікаційний пласт, що не може рівнятися з людським мовчанням, адже є явищем незалежним від будь-яких антропологічних чинників. Образно його можна визначити як «Я – всеохопне». Воно зафіксоване особистістю у природному середовищі, під час їх взаємодії набуває більш інтимного значення і стає головним носієм натурфілософської проблематики усєї поезії. Місткі образи природи – грім та тиша В. Симоненка, на думку його колеги-поета В. Стуса, проєктують внутрішні стани лірика. Адже «аби відповідати своєму найвищому призначенню, митець повинен досягти <...> власної самодостатності й тихості» [1, с. 2]. Творчість молодого поета-шістдесятника за своїм ідейно-тематичним спрямуванням є антитетична, адже поет свідомо декларує контрасти, створені на звуковому тлі: серед тиші гучніше гримить грім, а після грому залягає голосніша тиша.

Безголосся віддзеркалює значення добра і зла: воно несе спокій, мир, душевну рівновагу або ж, навпаки, – є сигналом болю та розлуки. Виразальними засобами пейзажних замальовок В. Симоненка є велика кількість прямих та синонімічних епітетів: «*тихих озерцях*» [6, с. 52], «*тихих полях*» [6, с. 63], «*тихі зорі*» [6, с. 93] «*тихі води*» [6, с. 101], «*тихий Зеленій горі*» [6, с. 260] «*глухої ночі*» [6, с. 49], «*німі кургани*» [6, с. 56], «*безмежжям німим*» [6, с. 60], «*мовчазні та суворі дуби*» [6, с. 146]. Варто зазначити, що не завжди в поезіях молодого творця *naturalis silentio* виконує роль художнього означення. Цей самодостатній компонент побудови творчого шедевра має низку характеристик, які за допомогою епітетів можуть надавати того чи іншого смислового значення. Серед них такі: «*ніжна тишина*» [6, с. 53], «*космічна тиша*» [6, с. 155], «*вечорова тиша*» [6, с. 159].

Природне безгоміння нерідко плавно переходить в уособлення, відтак світ природи набуває антропологічної здатності місткого мовчання, що підтверджують численні приклади персоніфікованих метафоричних образів: «*дуби мовчали величаво*» [6, с. 62], «*мовчання вод*» [6, с. 66], «*сонце і вітре <...> помовчить*» [6, с. 74], «*мовчить гроза*» [6, с. 117], «*мовчать <...> хмари*» [6, с. 121], «*мовчали <...> величезні*

столітні дуби»[6, с. 145], «мовчать каштани»[6, с. 174], «мовчали гордо скелі кам'яні»[6, с. 210]. Часто образ тиші немов оживає, що збагачує спектр її трактувань: вона то постає всесильною владаркою («Завергла мова в тиші верховіть»[6, с. 59]), «тишина хиталася велично»[6, с. 140]), то ніжною опікункою («тиша музику берегла»[6, с. 109]), «Скільки в тиші гоїться ласки»[6, с. 136]). Інколи помітні дещо тривовжні ноти, презентовані епітетами: «тиша гнітюча»[6, с. 69], «холодна тиша»[6, с. 84], метафорами: «тиша впала за село»[6, с. 128], «тиша раптом вповзла у хату»[6, с. 145].

На відміну від природної тиші, homo silentio у творчості В. Симоненка відрізняється емоційністю та комунікативним спрямуванням. Інколи мовчання не несе важливої інформації, а тому його підтекст не містить особливих загадок для читача: «Мов раб німий на ораторській скелі <...> Переливаєш в строки невеселі»[6, с. 49] «Він мовчки вправ <...> Страждання опустилось на лице»[6, с. 107], «Фріц мовчав. І мовчало літо»[6, с. 149], «І люди принишкли покірні й сумні <...> Навиштиньки до зайди у хату зайшли»[6, с. 235]. Щоб досягти більшого ефекту, поет намагається наблизити людське мовчання до природної тиші, однак підходить до такого синтезу дуже обережно. Подекуди надзвичайно чуттєво німота майже візуально тяжіє до озвучення невисловленого болю, страждання чи душевних переживань: «Нікому не мовив «тату» / І вірив, що так і слід»[6, с. 189], «Хіба в нестримній жалобі і зlobі / Беззубий рот проймає в пустоту»[6, с. 284]. Відсутність звуків навколишнього середовища свідчить, що ліричний герой медитативно входить у своєрідний стан нірвани, в якому розмови є зайвими, тому аналогічно до доквілля він замовкає: «І я не чув, як жайвір в небі тоне <...> / Прийшла любов непрохана й нежданна – / Ну як мені за нею не піти»[6, с. 76], «Йшла й не чула, напевне, ніч, / Але щастя твоє ще довго голубило з очей у всіх»[6, с. 81].

Окрім негативних емоцій homo silentio, у творчості митця може бути декодована імпліцитна душевна рівновага, щастя та радість. Як не дивно, але через мовчання людини цей стан набуває особливої таємничості та дозволяє відчуті й зрозуміти емоції ліричного героя: «В них дзвеніло щастя непочате, / Радість невимовна і жива»[6, с. 62], «Я онімів, бо неземна принада, / Мені так душу щастям колиха»[6, с. 66], «Мовчки зупинилась на мосту. <...> / Я не смів порушити чистоту»[6, с. 140]. Ця внутрішня гармонія є проникненням у найінтимніші відчуття людини: «Ти ідеши... Іди собі щаслива, / Мрії і смійся, думай і мовчи»[6, с. 83]. Мовчання Симоненка – явище імпліцитне, завжди неповторний і притаманний кожній вдумливій людині шлях у «Я – внутрішнє». Сковородинівське пізнання себе у повній безмовності дає колосальний поштовх для переосмислення не лише зовнішніх обставин, а насамперед експлікації душевного, віддзеркалення того сакрального, яке не може відкритися поверхнево. «Я – внутрішнє» – це так званий діалог ліричного героя із самим собою. Він має особливе значення в екзистенційні моменти вибору чи прийняття рішень, як-от: «І вона величаво мовчала. / Дивний спокій світивсь на чолі»[6, с. 149].

Окрім комунікативної конструкції «Я – внутрішнє», у поезії В. Симоненка можна спостерігати конструкцію «Я – зовнішнє». Якщо першому притаманна тиша навколишнього середовища, що спонукає до інтимного діалогу з собою, то для другого рушійною силою людське мовчання. Йдеться про комунікативний акт, передачу інформації на зовнішньому суб'єкт-об'єктному рівні. Ця антропологічна інтертекстуальність охоплює процеси комунікації людини не звичайним способом, а власне через безголося. У В. Симоненка такий комунікативний акт виявляється кордоцентрично, через філософему серця, і становить сутність «повної людини», яка намагається згармонізувати себе на підтекстовому рівні. «І хоч ти не сказала нічого <...> / Він, забувши солодку знемогу, / Розганяти хмари полетів»[6, с. 73], «І проходиш ти завжди боком, / І підкреслено ти мовчиш»[6, с. 87].

Окрім природної тиші та людського мовчання, В. Симоненко застосовував безмовність у поєднанні з абстрактними поняттями. Відчуття радості, спокою та врівноваженості виникають через любов чи то до сина: «Над тобою тріпочуть крилами / Тихі-тихі спокійні сні»[6, с. 153], «Над тихим сном мого малого сина <...> / Пливла тривога»[6, с. 156], чи то до жінки «Та до неї лине й лине мрія, / Ніби світло тиха і легка»[6, с. 185]. Також за допомогою епітетів яскраво змальовано різноманітні поняття, що не стосуються почуттів людини, а саме: «Нам не дрімать на тихому причалі, / Не вишивать в кімнатній тишині»[6, с. 54], «В них дзвеніло щастя непочате. / Радість невимовна і жива»[6, с. 62], «Де повернеться тихою струною / Муками натягнута струна»[6, с. 180], «Тиха, сіренька, на мене схожа, / Завжди зі мною ходила тінь»[6, с. 186].

Дещо тривожне відчуття в рядках поезій, насичених оригінальними епітетами, пов'язаними більшою мірою з німотою, яка домінує в абстрактних поняттях: «екстазі німим»[6, с. 73], «світе <...> німий»[6, с. 92], «передгрози дикім та німим»[6, с. 98], «сіріють німо стіни»[6, с. 115], «німим божевільям»[6, с. 154], «в царстві мертвого й німого»[6, с. 193], «німих докорів»[6, с. 219]. «німими заводами домів»[6, с. 279], «тихий зажури»[6, с. 116], «тихий сум»[6, с. 118]. Поряд із тишею та німотою з неживими поняттями поєднано й homo silentio: «І мовчала струнка дорога»[6, с. 60], «Хай мовчать Америки й Росії, / Коли я до тебе говорю»[6, с. 129].

Щодо виражальних засобів презентації тиші та мовчання, то В. Симоненко застосовує багатогранну гаму різноманітних тропів і стилістичних фігур. Окрім широкоживаних епітетів та метафор, автор ви-

користовує оригінальні оксюмори, приміром: «*І віряться мені, що тут нема облуди, / Що то мені шепочуть мертві люди*»[6, с. 48], «*Дзвенять німою тугою ліси, / Коли їх ніч тремтлива обнімає*»[6, с. 75], «*І довго чулися у тиші голосній / Її слова обурені і гнівні*»[6, с. 278]. Поєднання непоєданого вилалося у вишуканому авторському порівнянні «*В грудях набубнявіла тривога, / Тиха й мовчазна, як динаміт*»[6, с. 89], анафора підсилює значущість безголосся: «*Тиша вражає, тернуть губи, / Тиша репне навпіл ось-ось*»[6, с. 136], кільце, що обрамлює поезію, свідчить про прагнення автора до афористичного філософського узагальнення: «*Усе важке й безмовне мов каміння*»[6, с. 193].

Отже, у ліричній творчості В. Симоненка, позначеній індивідуальним почерком автора та пошуками багатой на відтінки інтонаційності, спостерігаємо контрастну антитетичність засобів вираження *naturalis silentio* – природної тиші, що набуває ідейно-тематичної інформативності, закладеної у підтексті поезії, та *homo silentio* – людського мовчання, яке вдало доповнює образна німота абстрактних понять. Серед авторських прийомів важливе місце посідає протиставлення загальноприйнятого й інтимного, гучного і тихого, голосу й мовчання, грому і тиші. У ході аналізу віршів відкриваємо цілу мережу комунікативних компонентів безголосся, які можна систематизувати за принципом тріади: «Я – внутрішнє», «Я – зовнішнє» та «Я – всеохопне». Кожне з цих «Я» проявляється в метафоричній мові автора і стає важливим складником та маркером феномену «тихої лірики», що збагатила палітру національної лірики вже наприкінці шістдесятих років. Серед художніх засобів, які створюють різнобарвний світ тиші В. Симоненка, переважають епітет, метафора, персоніфікація, порівняння, анафора, кільце, оксюморон та інші. Вірші поета стали важливим імпульсом для становлення «тихої лірики», у якій образ тиші, співвіднесений із творчим началом, слугує засобом вираження глибоких роздумів над дійсністю і вічною загадкою людини.

Література:

1. Адамчук С. Невеличкі розповіді про велике життя [Про творчість В. Симоненка та С. Концевича] / С. Адамчук // Літературна Україна. – 1964. – 31 січ. – С. 2.
2. Дзюба І. «...І вічні питання до білого світу». Нотатки про лірику Леоніда Талалая / І. Дзюба // СІЧ. – 1992. – № 2. – С. 33–37.
3. Історія української літератури ХХ століття : у 2 т. / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – Т. 2. – 456 с.
4. Коваль В. Серце моє в колючому дроті: Есе. Спогади. Документи / В. Коваль. – К., 2005. – 703 с.
5. Сверстюк Є. Симоненко – ідея / Є. Сверстюк // На святі надій: Вибране. – К., 1999. – 780 с.
6. Симоненко В. Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи : у 2 томах / В. Симоненко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – Т. 1 – 424 с.
7. Симоненко В. Статті. Рецензії. Нариси. Виступи. Листи. Автографи. Документи біографічного характеру : у 2 томах / В. Симоненко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – Т. 2 – 320 с.
8. Тарнашинська Л. Василь Симоненко: «Україно, ти моя молитва...»: Біобібліогр. нарис / Л. Тарнашинська // Шістдесятництво: профілі на тлі покоління. – К., 2007. – № 11. – 119 с.
9. Тарнашинська Л. Проекція Інгарденівської феноменології в літературознавчій антропології: антропологема індивідуального голосу в художньо-образній системі українського шістдесятництва / Л. Тарнашинська // Поетика художнього тексту. – Люблін, 2011. – Т. 2. – С. 99–108.